

גילגולו ושיבושו של ניב ארמי ושיחזורו*

"ותו ידות אינשי, איירי בהון וחסורי מיחסרא והכי קתני" (נדרים ב', ע"ב) מן המפורסמות כי למסכת דרים טרמינולוגיה מיוחדת במינה בהשוואה לשאר המסכתות בש"ס, ולשונה משונה, כעדותם של זראשונים¹ והאחרונים² "לשון נדרים משונה" כפי שאדגים זאת להלן (בסיום המאמר).

איפיון זה של המסכת כבר בולט בראשיתה, בפתיחת השקלא והטריא בגמרא "...פתח בכנויין כל ינוני נדרים ומפרש ידות... ותו ידות אינשי איירי בהון וחסורי מיחסרא והכי קתני..."

פשר משפט נדיר זה, מותנה בפענוח נכון של מילה בודדת אחת במשפט, אך משמעותית העשויה שנות את המבנה התחבירי שלו ופיסוקו, והכונה למילת "אינשי" מילה זו מתפרשת ע"י הפרוש ומיוחס לרש"י³, והר"ן והרא"ש בלישנא קמא⁴ בהוראת "שכח" מגזרת "נשא" או "נשי" ומובנו של משפט: התנא שכח להזכיר את ידות במשנה? ! והתשובה — התנא דן בהם וחסר זאת במשנתו. רש"י — "ידות אינשי — היכי שכחם התנא דלא קתני דידות נדרים כנדרים".

ר"ן — "ותו ידות אנשינהו. שכחן שהרי לא הזכירן תחילה כדי שיפרש אותן...". הר"ן בגירסתו גורס גמרא "אנשינהו" במקום "אינשי". להלן אציין השערתו לשינויי הגירסאות.

הרא"ש — "כלומר שכח התנא מלשנותן ברישא".

לפי שיטה זו יש איפוא לפסק: — "ותו ידות אינשי? ! איירי בהון וחסורי מיחסרא" ! שאלה ותשובה. לעומתם, מצדדים מפרשים אחרים כמו בלישנא בתרא ברא"ש, המאירי, הריטב"א, ו"נימוקי יוסף" נוקטים שיטה אחרת, ופותרים מילה זו כמובן הפשוט והשכיח ביותר בש"ס בהוראת שם דבר ולא יועל, כלומר מי מהאנשים (התנאים) מזכיר במשנה דין זה אינשי-איש בביטוי הקלסי והשגור "מאן דכר דמייהו".

הרא"ש — (לישנא בתרא) "ואית ספרים דגרסי, ידות אינשי איירי בהו, כלומר מי דבר בהם שהם נדרים"⁶

המאירי — "...והוא ששאלו בגמרא, ידות אינשי איירי בהון, כלומר מאן דכר שמייהו, ותירץ חיסורי יחסרא..."

הריטב"א — "ידות מאן דכר שמייהו, ופרקינן דחיסורי מיחסרא".

נימוקי יוסף — "אינשי איירי בהו, כלומר, כלום איירי בהם שום תנא בשום דוכתא דידות נדרים נדרים דלא קתני להו הכא".

באור זה בונה את המשפט דלקמן: "ותו ידות אינשי איירי בהון? ! וחסורי מיחסרא והכי קתני". ברם, במסכת זו הסיגנון שונה במקצת ונוכחים ניבים מקובלים, במטבעות לשון אחרים וזה כנראה אחד מני רבים.

כדאי להעיר במסגרת זו שלשון הרא"ש, כמות שהיא בדפוסים, משובשת וקשה להבינה, וז"ל: "ותו ידות אינשי, כלומר: שכח התנא מלשנותן ברישא דכיון דפריש להו במתניתין היה לו לשנותן ברישא לומר שהם כנדרים, וכיוצא בזה בשאר דוכתי לישנא דש"ס ידות מאן דכר שמייהו אלא שלשון נדרים זשונה, ואית ספרים דגרסי, ידות אינשי איירי בהו, כלומר מי דבר בהם שהם כנדרים דמפרש להו". המשפט המודגש, אינו במקומו כי הוא לא מתאים ללישנא קמא אלא ללישנא בתרא, שאינשי הכונה איש-תנא, במקום מאן דכר שמייהו, ולא למעלה בלישנא קמא בהסבירו "אינשי" כפועל שכח. דקדוק זה בלשון הרא"ש מצאתי בספר "מלמד להועיל" לרב ד"צ הופמן⁷ וכך משיב לשאלה שנשאל

מאמר זה נכתב ביוזמתו של בני יקירי ערן דוד נ"י, תלמיד ישיבת "הר-עציון". כלמדו מס' נדרים עוררני להתייחס לנושא הנ"ל, והיה לי לעזר רב בליקוט החומר.

רא"ש ב', ע"ב, תוס' ז', ע"א ד"ה "תיבעי לך", כ' ע"א ד"ה: "אמר מר", שטמ"ק ו', ע"א ד"ה: "אמר לך רבא", י"ב, ע"א ד"ה: "מיתבי" ועוד.

ר' יעקב עמדין על התוס' ז', ע"א שם, אפשטיין "במבואות לספרות האמוראים" עמ' 54, א' ווייס "התהוות התלמוד בשלמותו" עמ' 114 — 128.

ראה "יד מלאכי" דף קכח ע"ב סעיף ו' (לפי דפוס הרץ). (לפי דפוס זופניק קנלר י קנא, ע"א סעיף ו') וכן בתוס' ובר' אברהם מן ההר.

בדפ"ר הגירסא שונה במקצת "ותו איכא אכתי למיפרך ידות אנשו וכו'".

הגירסא ברא"ש משובשת ובהמשך המאמר אתייחס לזה.

אודות ביאור הרא"ש "צדקת בדבריו, אמנם ט"ס נזקקה בדברי הרא"ש כיון ששיטה שלמה נעקרה חו למקומה וכן צ"ל ותו ידות אינשי. היה לו לשנותן ברישא, ולומר שהם כנדרים (עד כאן הפרוש הראשון ואית ספרים דגרסי ידות אינשי איירי בהו... כיוצא בזה בשאר דוכתי, לישנא דש"ס ידות מאן דכר שמייד אלא שלשון נדרים משונה"⁸).

נמצאנו למדים שהפירוש השני משנה בתכלית שינוי את משמעות המשפט, כפי שתארתי לעי ברם שתי השיטות הנ"ל, לקויות בחסר ומתעוררים מספר קשיים ותמיהות להבנת המשפט לאשור כדלהלן.

לשיטה הראשונה — (א) אינשי במשמע שכח, נדיר מאוד ולא מצוי בהקשר זה, שהתנא שכח לפר במשנה. (על סמך בדיקה בקונקורדנציה "אוצר לשון התלמוד").

(ב) כפילות הלשון — במחצית השניה של המשפט בתשובה איירי בהון וחסורי מיחסרא, לשם מ הכפילות, וכי לא די בציון הביטוי חסורי מיחסרא גרידא כמקובל בכ"מ בש"ס, ולאיה צורך נזכר חל נוסף בתשובה. זאת ועוד; שתי הלשונות לכאורה סותרות זו את זו, אם איירי, אז אין מקום לחסורי מיחסרא.

לשיטה השניה — (א) קשה הגירסא "וחסורי מיחסרא" היה צ"ל חסורי בלא ו' החיבור, כי הצרו הלשוני חסורי מיחסרא מבטא תשובה מעין פתיחה למשפט חדש, ולשם מה האות ו' היא רק פוגם במשפט התשובה ומצביעה כאילו שהתשובה מתחילה לפני כן וזה הרי מנוגד לביאור שמתיימרת שיט זו להציג.

(ב) הלשון אינשי (בלשון רבים) מוזרה ואינה הולמת מבחינה דקדוקית את תוכן המשפט המתייחס ורק לחכם אחד בלבד (התנא במשנה) כי איירי = עוסק בלשון יחיד, כלומר מי עוסק או דן בזה במשנ כמשמעות המשפט המקביל לו "מאן דכר שמייה", היה צריך אפוא לנסח אינשי במקום אינשי. אמנם הר"ן בהתאם לשיטה הראשונה חש כנראה בייתור לשון, וגרס רק "איירי בהון" בתור תשוב — במובן של חסורי מיחסרא, ולא גרס גם חסורי מיחסרא בטקסט התלמודי כלשונו: "וקאמר איי בהון וכו' כלומר וחסורי מיחסרא". אותו דבר ניתן לסנגר על הרא"ש בפירושו הראשון, שאינו גורס א המילים "איירי בהון" ובמקום זה רק חסורי מיחסרא ההיפך מהר"ן (שהרי בפירוש השני הוא כותב "אי ספרים דגרסי ידות אינשי איירי בהו" בניגוד לגירסא שמיוצגת בפירוש הראשון בלא המילים "איי בהו"). ברם, עדיין הקושי הראשון בעינו עומד והנוסח כפי שהוא בדפוס ודאי תמוה וקשה. ולקשיים שהעלתי נגד השיטה השניה יש לציין שלפי הגירסא שנשתמרה אצל ה"נימוקי יוסף ובמיוחד אצל "המאירי" מתיישב הכל ואין כל קושי שלפי גירסתם משמיטים את האות ו', וגורסים אינשי (ביחיד).

בכדי לאמת גירסא זו, ולהתחקות אחר הגירסא המקורית והמדויקת, יש איפוא לבדוק בכתבי י דפוס ראשון, ועל פיהם ניתן לשחזר את הנוסח המקורי ולפתור בצורה זו תעלומת לשון משונה זו (א) כ"י וטיקן — "ותו ידות אינשי איירי בהון וחסורי מיחסרא" כמו בדפוס שלנו. (ב) כ"י מינכן — "ותו בידות אינשי איירי בהון חסורי מיחסר והכי קתני". כאן הגירסא שונה באופן מהותי:

(א) בידות במקום ידות.

(ב) אינשי במקום אינשי.

(ג) חסורי במקום וחסורי.

(ג) דפוס ראשון — ^{9,10} "ותו ידות אינשי איירי בהון חסורי מיחסרא" דומה חלקית לכי"מ:

(א) אינשי במקום אינשי.

(ב) ידות במקום בידות.

7. מחברת שלישית עמ' 120 תרצ"ב.

8. יש להעיר שישנם דפוסים שבפרוש הרא"ש נשתרבה טעות שניה, והיא שאין הפרדה בין ד"ה הנ"ל לד"ה הבא "ולפרו כינויין ברישא" וכו', וכמובן שזה ד"ה נפרד. והרש"ש במקום עומד על כך. (וכבר במסכת נדרים משנת רפ"ט זה מופ כד"ה נפרד. ראה נספח).

דוגמא מעניינת לשוני הנ"ל מצויה בדפוס ש"ס וילנא, בדפוס וילנא משנת תרס"ג בהוצאת האלמנה והאחים רז (וילנא הקטן 4°) מופיע ד"ז כד"ה נפרד ובאותה הוצאה וילנא תרס"ט, תרע"ב וכו' (וילנא הגדול 8°) דבר זה נשחב הסיבה לכך שש"ס וילנא תרס"ג נדפס לפי אמהות זלמן ברלין, וש"ס וילנא תרע"ב נדפס לפי אמהות ארגעלברנד ורשא. (- דפוסים אלו ראה "מאמר על הדפסת התלמוד" לרנ"ג רבינובין מהד"ר מוסר הרב קוק תשי"ב עמ' קפ"ה, קפ"ו, קנ"ג, קנ"ד. ראה נספח.

9. ונציא ר"פ — רפ"ג (בתקופה זו נדפסה מס' נדרים פעמיים, תמוז רפ"ב, ותמוז רפ"ג). יש לציין שהאות ו' של "וחסורי נדפסה בגמרא פעם ראשונה בדפוס לובלין בשנת שע"ט.

להלן הריני מצרף רשימה של ביטויים במס' נדרים השונה מביטויים זהים שביתר מסכתות הש"י הרשימה דלהלן מתבססת על אסופות החוקרים: אפשטיין¹¹, וייס¹², דה-פריס¹³, ובתוספת מקומו שמשום מה לא צוינו על ידם.

הדף במס' נדרים	המונח בנדרים	המונח המקביל לו בשאר התלמוד הבבלי	הערות
ב: ב:נז: סח. ועוד	אינשי איירי וכו'	מאן דכר שמיה	דובר במאמר
ב:ל:לד': לז: ועוד.	"נזן" סופית תרתין. להון, בהון, הלין	תרתין, להו, בהו, תרי	
ג:	אית תנא דמפיק וכו'	חד תנא יליף..וחד תנא וכו'	קרוב לסגנון הירושלמי
ז. י: כא: נא: ועוד.	תיבעי	תיקו	מופיע גם בנזיר ותמורה
ח:	ואלי	שפיר דמי	לפי מסרה"ש שם
י.	כולן שיטה אחת הן	כולהו סבירא להו	יגדל התבונה
יד, רע"א	להכי קתני	קתני נמי	
יד.	מימלא נסבה	כדי נסבה	בכ"מ נסב
טז.	פלוגי נאדי מן טעם דפלוגי	פלוגי לא סבר כפלוגי	כגון זה במס' סוטה מה:
נא:	כדו תהית..תהא כבעית		
כב.	ולא פתחינן בהדא אחרינא דאמר רבא	ולא פתחינן בהאי דאמר רבא	
כב:	זיל לקילעך	זיל לביתך	
לג: מט: נ.נ:	מדעם דהוה	מידי דהוה	מופיע גם ב: בכ"מ, שם ג: כט: בר"ן ¹⁴
לו:מט: סא. ע,פג:	דילי, דיליה, דילן	דידי, ידידיה	
עח.	והא מיסטרסא כתיבה		ביטוי דומה בנדה נו: ובכתובות פ:
נז: נח.	מן הדא	מהאי	
ג.ה.ו.ז. ט., י. יא: טז., כב., כה: לו: לח., מא., מח: מט: נ., נה. סב. סו: עה:	הדין	האי	
יא, ע"ב	וקשיא לן	והוינן בה	
יב, ע"א	מיתבי	תא שמע	
יג, ע"א	סתמא תנא ¹⁵	תנא סתמא	
סח. ע"א	היכי קא מיבעי לן	למאי נפקא מינה	

יגדל התבונה

14. וכן כריתות ח: ב"ב קנג. סנהדרין נה. נט., בכורות יח: נא:

15. בכ"מ סתמא מני ר"מ. יש לציין שבמס' נדרים, נזכר המונח ת"ר, רק פעם אחת ולא בתור משפט פותח, אלא בדרך אגב "מאן תנא להא דת"ר" כ ע"א (ראה אלבק "מחקרים בברייתא ובתוספתא" עמ' 10 ובהערה 1).